

УДК 811.161.2'373.21

Т. І. Крупеньова

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології і МНФД
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
e-mail: taniakrupenev@mail.ru

ТОПОНІМІКОН РОМАНУ ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ «РІВНЕ/РОВНО (СТІНА): НІБИТО РОМАН»

Стаття присвячена вивченню засобів актуалізації художніх конотацій та стилістичного потенціалу реального українського топонімікону роману Олександра Ірванця «Рівне/Ровно (Стіна): нібито роман».

Ключові слова: власна назва, топонім, астіонім, хоронім, онімний простір.

Постановка проблеми. У сучасному українському мовознавстві дослідження стилістичної ролі власних назв у художній літературі стає одним з пріоритетних напрямків ономастики. Його найчастіше іменують літературною, або літературно-художньою, поетичною, ономастикою. Літературна ономастика, за висловом О. Фоячкової, «досліджує відображення елементів реальної і вигаданої ономастики — на основі їхнього індивідуального відбиття і застосування у творчості кожного письменника й окремого тексту» [3, с. 67]. Тому й власні назви у художньому дискурсі (поетоніми) відрізняються від загальнономовних своєю вторинністю, залежністю від жанру і стилю художнього тексту, а відтак і функціями: для поетонімів важливішими є не ідентифікуюча і диференціальна, а характеристична, естетична, текстотвірна, стилістична функції, оскільки ономастична лексика в художньому творі є важливим виражальним засобом.

Актуальність та новизна дослідження. Актуальність обраної теми полягає в тому, що топоніми є найбільш очевидним і чітким засобом локалізації місця дії у творі, мають конкретне емоційно-експресивне навантаження, питання їхньої стилістичної ролі і функціональних ознак у художньому тексті вивчено ще не достатньо, бо основна увага приділяється антропонімам як центру ономастичного простору. Причиною цього є незначна кількість топонімів у літературних творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення реальної топонімії започатковано давно. Цей сектор ономастики привертав і привертає увагу дослідників. Топонімія ж художнього тексту не так давно стала об'єктом наукових зацікавлень, зрештою, як і ономастика художнього твору взагалі. Топонімам, їх функції у художньому творі в останнє десятиліття все більше приділяють увагу дослідники онімії художнього тексту. Наше дослідження топонімікону роману Олександра Ірванця, його організації базується на теоретичному обґрунтуванні функціонування літературних топонімів, що міститься в працях О. І. Фонякової, Ю. О. Карпенка, М. В. Горбаневського та ін. Зокрема, О. І. Фонякова звернула увагу як на парадигматичну організацію топонімічного простору в художньому тексті, так і на синтагматичну його структуру, що досі випускалося дослідниками з поля зору.

Метою даної розвідки є встановлення комунікативно-прагматичного потенціалу реальних топонімів у романі О. Ірванця «Рівне/Ровно (Стіна): нібито роман» у їх системній організації і функціонуванні та з'ясування особливостей ономастичного письма митця як елемента його ідіостилі. Топонімія в творчому доробку письменника становить солідний лексичний шар, представляє різні класи цього онімного розряду, має широкий діапазон дії в тексті і дає конкретну можливість уявити розмаїтий і різноплановий всесвіт одного з відомих письменників ХХІ століття. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: зафіксувати у романі усі топонімічні назви; описати функціональні особливості топонімів у зв'язку з фонетичними, лексико-семантичними, граматичними чинниками текстових структур.

Предметом розгляду даної статті є реальний топонімікон роману О. Ірванця «Рівне/Ровно (Стіна): нібито роман», його конотативне і функціональне наповнення у художньому дискурсі письменника.

Об'єктом дослідження є семантико-функціональні особливості топонімної лексики як компонента художньо-образної системи поетичного твору.

Методологічною базою дослідження стали роботи з ономастики й поезики оніма О. В. Суперанської, Ю. О. Карпенка, Є. С. Отіна, В. М. Калінкіна та ін. Мета й матеріал роботи зумовили використання таких **методів та прийомів** дослідження: відбір і систематизацію

контекстів з топонімами, їх мовну атрибуцію та інвентаризацію; компонентний аналіз експліцитних та імпліцитних складових семантичної структури топонімів; контекстний аналіз умов функціонування топонімів у тексті. Основним методом дослідження є описовий, що дозволило на основі контекстуального аналізу схарактеризувати змістові, стилістичні, естетичні функції топонімів у мовно-художньому континуумі роману.

Виклад основного матеріалу дослідження. У романі О. Ірванця «Рівне / Ровно (Стіна): нібито роман» важлива роль надається топонімії (150 топонімів). Ключовим символом у романі є астіонім *Стіна*, що віртуально роз'єднує і водночас поєднує топографію українського міста, фокусуючи в собі недалеке минуле й невиразне, чітко не окреслене майбутнє. Пояснюючи свій задум, Олександр Ірванець пише, що в пострадянську добу «кожне місто і кожне село в Україні перегороджені і розділені на східний і західний сектори в широкому значенні, і навіть майже в кожній людині сьогодні є оця внутрішня стіна». В уяві він міг «розділити тільки Рівне», оскільки лише це місто він знав топографічно й ментально. Мовна картина роману ґрунтується на реаліях українського довкілля. Головним з образів роману є місто. Воно символізує утопію, абсурдність людських дій. Місто *Рівне* є астіонімом переднього плану. У ньому відбуваються події, описані на сторінках роману, з ним пов'язані долі головних героїв. У мовленні головних персонажів воно є найбільш частотним, яке вживається у різних варіантах: *Рівне* (18), *Ровно* (25), *Східне Рівне* (3), *Західне Рівне* (14), *Західний сектор* (25), *Східний сектор* (3). Останні варіанти письменник використовує для того, щоб показати відділення однієї частини міста від іншої. У романі відбувається протиставлення міста сучасного й міста минулого, міста українського й міста західноєвропейського, зі своїми внутрішніми протиріччями й проблемами. Уперше читач зустрічається з поділом міста на дві частини в епіграфі до роману, що є розлогою цитатою з неіснуючого «Короткого довідника з економічної географії Соціалістичної Республіки України», випущеного Політвидавом у 2002 році: «Ровно — обласний центр Соціалістичної Республіки України. Чисельність населення 120 тис. чол. За переписом 2001 р.».

Вибір топонімної лексики письменником за просторовим принципом не обмежений. Серед топонімів є багато загальновідомих назв

географічних об'єктів (наприклад, Рівне, Луцьк), а є індивідуальні — маловідомі або практично невідомі. Семантико-стилістична функція топонімів у тексті зберігає номінативну функцію як загальну. Серед цих функцій реально-географічна та конкретно-біографічна.

Автор використовує такі макротопоніми: *Україна* (5), *Німеччина* (3), *Франція* (1), *Нідерланди* (1), *Європа* (3), *Білорусія* (1), *Мексика* (1), *Нова Гвінея* (1), *Американський континент* (1), *Росія* (1), *Польща* (3), *Ізраїль* (2), *Таджикистан* (1), *Латинська Америка* (1), *Індія* (1), *Єрусалим* (1), *Греція* (1), *Афганістан* (1), *Мала Азія* (1). Макротопонім *Україна* вживається рідко. Цей топонім є в епіграфі та в назві телепередачі «*Таланти твої, Україно!*». Ще польською мовою: «*Czekam na pana już od dawna! Mój kolega nie doczekał się i odszedł. Proszę, niech pan to zrobi najszybczej. Czekam na to **Ukraina**, i **Polska** na to czeka. Wreszcie uwolnimy się od siebie*» [2: 211] (*Я чекаю на вас уже давно. Мій колега не дочекався й пішов. Прошу вас, зробіть це якнайшвидше. Чекає на це Україна, і Польща чекає також. Нарешті звільнімося одні від одних*).

На позначення цієї поділеної території використовуються такі топоніми: *Соціалістична Республіка Україна*, *Соціалістична Україна*, *Західна Україна*. Також автор використовує абревіацію *СРУ*, *ЗУР* (*Західна Українська Республіка*).

У тексті наявні хороніми на позначення регіонів та районів України: *Закарпаття* (1), *Житомищина* (1), *Київщина* (1), *Ровенщина* (4), *Волинь* (3), *Миколаївщина* (1), *Луганищина* (1), *Дніпропетровщина* (1), *Кіровоградщина* (1), *Черкащина* (1), *Полісся* (1), *Поліський край* (1), *Гощанський район*, *район Ювілейний* (5), *мікрорайон Басовий Кут* (2).

Підгрупа ойконімів у художньому ономастиконі письменника об'єднує астіоніми — назви міст і комоніми — назви сільських поселень. Астіоніми можна поділити на три групи: міста України, міста далекого й близького зарубіжжя. До першої групи належать: *Рівне* (18), *Франківськ* (1), *Київ* (5), *Львів* (5), *Ужгород* (1), *Чернівці* (1), *Переяслав* (1), *Луцьк* (1), *Тернопіль* (1), *Канев* (1), *Харків* (1), *Сарни* (2 рази, *Рівненська область*), *Ківерці* (1 раз, *Волинська область*), *Олександрія* (1 раз, *Кіровоградська область*), *Ковель* (2 рази, *Волинська область*), *Корець* (1 раз, *Рівненська область*). Багато німецьких міст: *Бадден-Вюртенберг* (зараз *Бадден-Бадден*), *Берлін*, *Бонн*, *Мюнхен*, *Новий Ульм*, *Тіргартен* (район *Берліна*), *Баварія* (герцогство), *Люксембург* (герцогство). Інші астіоніми: *Антополь* (містечко *Брестської області*), *Куала-Лампур*

(столиця Малайзії), Нікосія (столиця Кіпру), Брюссель (у Нідерландах), Москва, Нью-Йорк, Афіни, Прага, Відень, Бейрут (у Лівані), Париж, Амстердам (у Нідерландах), Петербург, Нахічевань (в Азербайджані), Пороніно (містечко в Польщі).

Гідроніми у тексті представлені єдиною підгрупою потапонімів — назви річок. Це річки України: *Дніпро (1)*, *Устя (8)*, *Буг (1)*, *Горинь (1)*. **Річка Горинь** — права притока Прип'яті (басейн Прип'яті). Щодо походження назви існує кілька гіпотез. Одні виводять її з готського «джерело». Деякі вчені дотримуються думки, що вона утворилася від давньоруського *горина* в значенні «гірська місцевість». І справді, в далекому минулому ріка звалася Горина. В Іпатіївському літописі від 1150 року говориться, що Ізяслав Мстиславович «перейшов Горину і тут став табором». Сучасна назва відома з 1450 року, коли вона згадується в одній з українських грамот. Трубачов назву виводить від іллірійського «джерело». Таке тлумачення непереконливе. Вірогідніше тлумачення походження гідроніма *Горинь*, в якому відстоюється слов'янська етимологія в значенні «ріка з гір». Давній (до XV ст.) варіант *Горина* зіставляється зі староруської *горина* «гориста місцевість». На окраїні Волинської гряди здіймаються високі уступи, і течія ріки у верхній і середній частинах має напівгірський характер. Формантне утворення на **-ина**, як і **-нь** у старослов'янській *горьнь* — «гірський». Дослівно: «Ріка бере початок з гори (Кременецького кряжа) і долає значний гористий шлях». *Рівне* розташувалося на березі річки, що має назву Устя. Слово «устя» означає гирло, тобто місце, де ріка впадає в океан, озеро або в іншу ріку. Але воно означає ще і кінець нижньої течії річки. Є ще одне значення слова устя — вузька протока, що з'єднує річки, затоки, лимани між собою або з морем.

Потапонім *Дніпро* наявний в епіграфі до роману: «*Нема на світі України, Немає другого Дніпра...*» (Т. Шевченко). У цих рядках головна ідея роману про неподільність України, про неможливість існування іншої такої країни, що вона повинна бути єдиною та цілісною.

Роман містить багато назв годонімів — назв проспектів, вулиць. Топонімний простір міста О. Ірванця найчастіше представлений вулицями і це не випадково. Вулиця скеровує рух у певному напрямку. «*Письменник Шлойма Ецірван майже бігцем вискочив з під'їзду, скрунуv ліворуч і перетнувши проїжджу частину вулиці Полуботка в тому місці, де вона з'єднувалася з коротюсінською вулицею Правди (при тому, що*

вулиця Свободи залишилась у східній частині міста» [2, с. 12]. Символічним є те, що *вулиця Правди* коротка, а *вулиця Свободи* знаходиться в іншій частині Рівного. Це свідчить про відсутність гармонії, злагоди у місті. Пропускні пункти знаходяться «в місцях перетину стіни й **вулиць Соборної-Ленінської та Бандери-Московської**». Шлойма Епірван плутає часом назви вулиць: «на **Московській** (тепер **Степана Бандери**, хоча ні, зараз, тут, по цей бік стіни знову на **Московській**)». Письменник іноді подає історичну довідку стосовно назви вулиці, пояснює чому саме таку назву має вулиця: «*Стіна робила кілька закрутів, спершу праворуч, в бік **вулиці Міцкевича**, чомусь ніколи й ніким не перейменовуваної, а потім круте коліно ліворуч, по **вул. Тольятті**, не міста на Волзі, а італійського революціонера*». О. Ірванець виділяє у своєму романі партизанські вулиці та зазначає їх особливості: «*Партизанськими **вулицями Мірюценка-Остафова-Приходька-Бегми**, що в них із роду не було попередніх назв, бо вони постали вже по війні, забудувались і заселилися людьми, прийшлими з навколишніх сіл, і через це зберегли й сільську мораль, і сільський характер взаємин, хоча тепер ними проходять маршрути автобусів і навіть тролейбусів*» [2, с. 137]. У постановці п'єси головного героя звучить назва вигаданої вулиці: «*Неіснуючій **вулиці Разіна**, без імені, просто Разіна, певно, що знаного російського бунтаря, якому пощастило вкарбуватись у свідомість грядущих поколінь єдиним актом закидання на глибину тіла персидської князівни. Чи, може, якогось іншого Разіна, невідомого або призабутого місцевого діяча*».

В основі багатьох годонімів прізвища: *вулиця Полуботка* (3), *вулиця Леніна* (колись Галлера), *вулиця Кузнєцова* (3), *вулиця Белінського* (1), *вулиця Мірюценка* (2), *вулиця Драгоманова* (Влітку, в зв'язку з від'їздом за кордон на трирічне наукове відрядження, перебував у Рівному. 4 жовтня 1991 р. йому відкрито меморіальну дошку на будинку № 17 однойменної вулиці), *вулиця Гагаріна* (1), *вулиця Дарвіна* (1), *вулиця Пушкіна* (колись Дубецького), *вулиця Гітлерштрассе* (1). Знаковою є назва *вулиці 17 Вересня* (тоді ще *Тополевої*). Адже знаменна подія роману має відбутися саме 17 вересня. Крім зазначених годонімів використано ще такі: *вулиця Струтинська* (4), *вулиця Млинівська* (3), *Відінська* (була названа на честь міста Відіна в Болгарії, з яким з 1967 року підтримувало зв'язки м. Рівне), *вулиця 16 липня* (колишня *Комуністична*, а ще колись раніше *Гітлерштрассе*), *вулиця Замкова* (назва походить від замку, який був розташований в кінці цієї вулиці), *вули-*

ця *Планти (Польща), Уолл-Стріт (Нью-Йорк)*. Вулиця *Гітлерштрассе* отримала свою назву після 1941 року, коли місто було окуповане гітлерівськими загарбниками. Рівняни змушені були жити на цій вулиці. Багато інших вулиць у ті часи отримали німецькі назви.

У романі вжито такі комоніми: *Тинне, Межиріч* (у Львівській області), *Новий Двір* (у Волинській області), *селище Молодіжне, Ремчиці, Старе Село, Синів, Клевань* (місто Рівненського р-ну Рівненської обл. розташоване на залізниці Рівне — Луцьк, неподалік від р. Горинь. Назву виводять із латинського «парафіяльний священник», «місце парафії»).

У романі зустрічаємо невелику кількість фонових топонімів: агоніми (назви площ): *Майдан Незалежності, площа Леніна та Центральна площа*; дромоніми (назви шляхів сполучення): *Клеванський коридор, перехрестя Відінська-Соборна, шлях на Вестерн-Рівне, Дубенська траса*; інсулоніми (*Кіпр, Нова Гвінея, Цейлон*).

На кількох сторінках автор вдається до масштабного нагромодження топонімів, що створює ефект панорами — читач мовби переноситься думкою у ту місцевість. В. А. Кухаренко, та С. В. Пиркало називають такі нагромодження топонімів топонімічними масивами (ТМ), що шляхом переліку створюють градацію, яка підсилює виразність. Наприклад, в одному лише абзаці О. Ірванець використовує 13 топонімів, деякі з них вживає декілька разів: «Одразу за готелем *Стіна* робила кілька закрутів, спершу праворуч, в бік **вулиці Міцкевича**, чомусь ніколи й ніким не перейменовуваної, а потім круте коліно ліворуч, по **вул. Тольятті**, не міста **на Волзі**, а італійського революціонера, про що вже мало хто і пам'ятав, майже попід самими вікнами відновленого обкому КПУ повертала на північний захід, перетинала **річку Устю** (під мостом було встановлено потрібні ґрати, вбиті у дно ріки), і ще раз повертаючи вже на **млинівсько-луцькому перехресті**, тяглася далі, оточуючи **летовище Рівне-Тинне**, частково перегороджуючи **Тинне-село**, поза яким, перетнувши ще й **Дубенську трасу**, замикалась у кільце в районі **Басового Кута**, вже попід самим озером, відділяючи і його на користь східного **Ровно**. Через це **Рівне** західне мусило розбудовувати систему насипних пляжів упродовж болотистого відтинка русла **Усті**, який дістався відрізаному анклавові й простягався від басівкутської греблі попід Стадіоном. Власне, пляжі понад **Устею** і місточки **Гідропарку місцевого**, в **Західному Рівному** спраглих сенсацій буферної зони».

Досить значна кількість у романі урбонімів (назви внутрішньоміських об'єктів). Серед них назви готелів, які умовно можна поділити на дві групи: українські назви та назви іншомовного походження. До першої групи належить лише одна назва *готелю «Мир»*. Друга група більш вживана у тексті: *готель «Європейський-Гоф»*, *«Хільтон»*, *«Маріотт»*, *«Театральний-Редіссон»*, *«Холідей Інн»*. Характерним є те, що у західній частині міста урбоніми сучасні, більшість з них іншомовні. У східній же частині назви збереглися ще ті, які були у Радянському Союзі.

У романі письменник подає історію перейменування кінотеатру: *«За спиною вождя звели кінотеатр Жовтень, кінотеатр широкоформатний, чим зараз це все з потойбіч, за Стіною. Десь у середині дев'яностих місце вождя зайняв Тарас Григорович, а кінотеатр пере-назвали Україною»*. Вживаються й інші назви театрів та кінотеатрів: *театр ім. Шевченка*, *театр «Юність»*, *кінотеатр «Космос»*. Назви магазину *«Білий лебідь»*, *ресторан «Лебідь»*, *кафе «Сніжинка»* мають топонімічну основу білого кольору. На думку, Н. О. Кошчєвої таких назв взагалі на позначення білого кольору зустрічається — 13,3 %.

Висновки. Отже, топоніми роману «Рівне / Ровно» є сюжетотворчими, виконують наскрізну композиційну роль. Текст — це суцільний рух, безперервна зміна географічного простору, вражень та можливостей. Топонімікон роману об'ємний та насичений, має великий діапазон та різноплановість. Письменник у романі широко вживає найрізноманітніші власні назви з усього світу, тяжючі до онімійної глобальності, але наскрізними топонімами є топоніми України. Саме вони стають достовірним тлом локалізації подій.

Перспективи подальшого дослідження. У подальших розвідках планується дослідження мотивації різних класів топонімів, а також встановлення структури їх асоціативного поля за допомогою психолінгвістичних методів.

Список використаної літератури

1. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн / Т. І. Гундорова. — К. : Критика, 2005. — 264 с.
2. Ірванець О. Рівне / Ровно (Стіна) : нібито роман / Олександр Ірванець. — Харків : Фоліо, 2010. — 217 с.
3. Фоянкова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоянкова. — Л. : Ред.-изд. отдел ЛГУ, 1990. — 104 с.

Крупенёва Т. И.

кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры украинской филологии и МОСД
ГУ «Южноукраинский национальный педагогический
университет им. К. Д. Ушинского»
e-mail: taniakrupenev@mail.ru

ТОПОНИМИКОН РОМАНА АЛЕКСАНДРА ИРВАНЦА «РИВНЕ / РОВНО (СТЕНА): ЯКОБЫ РОМАН»**Резюме**

Статья посвящена изучению средств актуализации художественных коннотаций и стилистического потенциала реального украинского топонимикона романа Александра Ирванца «Ривне / Ровно (Стена): якобы роман».

Ключевые слова: имя собственное, топоним, астионим, хороним, онимное пространство.

Krupenyova T.,

PhD, Associate Professor
Associate Professor of Ukrainian Philology
K. D. Ushinsky Southern Ukrainian National
Pedagogical University
e-mail: taniakrupenev@mail.ru

TOPONYMICON IN ALEXANDER IRVANETS'S NOVEL «RIVNE / ROVNO (WALL): ALLEGEDLY NOVEL»**Abstract**

This article is devoted to the study of art means of updating connotations and the stylistic potential of Ukrainian real toponymicon novel by Alexander Irvanets «Rivne / Rovno (Wall): allegedly novel». The relevance of the topic chosen is that place names are the most obvious and clear mean of localizing a scene in the book, have a particular emotional and expressive load, the question of their stylistic role and functional features in fiction is not studied enough, because the focus is made on anthroponymy as a center onomastic space. This is due to a small number of names in literary works. The **purpose** of this research is to establish pragmatic communicative potential of real place names in the novel «Rivne / Rovno (Wall): allegedly novel» by Irvanets O. in their system of organization and functioning and to clarify the characteristics of the artist's onomastic writing as a part of his idiosyncrasy. The **subject** of consideration of this article is a real toponymicon in the novel by Irvanets O. «Rivne / Rovno (Wall): allegedly novel», its connotative and functional content in the artistic discourse of the writer. The **object** of research is the semantic and functional features of toponymy vocabulary as a component of artistic and imagery system of

*poetic work. The purpose and the material have caused the use of such **methods** and **techniques** of research as selection and systematization of context with place names, their linguistic attribution and inventory; contextual analysis of the conditions of operating names in the text. **Results.** So, place names of the novel «Rivne / Rovno» are plot-forming, perform continuous compositional role. Toponymicon of the novel is volumeful and rich, has a great range and diversity. The writer is broadly taking a variety of proper names from around the world in his novel, tending to onymic globality, but the place names are of Ukraine. They become a reliable localization of background events.*

Key words: proper name, toponym, astionym, horonym, onymic space.

Надійшла до редакції 09.09.2016